

UOT 32:93/94

ŞIKAR İBRAHİMOV

*Dosent, Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA-nın Hüquq və insan haqları institutunun
Beynəlxalq münasibətlər və insan hüquqları şöbəsinin elmi işçisi*

LALƏ QURBANOVA

*Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
Dövlət və ictimai münasibətlər
qurbanovalala091@gmail.com*

EKOLOJİ PROBLEMLƏR DÜNYA GÜNDƏMİNDƏ

İnsaların durmadan artan tələbatlarını ödəmək üçün dövlətlərin plansız olaraq, qeyri-səmərəli şəkildə yer kürəsinin resurslarında istifadə etməsi, dünyaya ağılıq uğrunda sonu olmayan müharibələr aparması, təbiətin resurslarından istifadə edərək təbiətə zərər vurması artıq 20-ci əsrdən başlayaraq ekoloji problemləri gündəmə gətirdi. Bu məqalədə də günümüzün aktual mövzusu olan ekoloji global istiləşmə, səhrələşmə, iqlim dəyişikliyi, ozon qatındakı dəliklər kimi ekoloji problemlərə, onların səbəblərinə, meydana çıxma mərhələlərinə, sənayeləşmənin və müharibələrin gətirdiyi fəlakətlərə, ekoloji problemlərin dünya siyasətində vacibliyinə, dünya ölkələrinin bu problemləri aradan qaldırmaq üçün gördüyü işlərə, beynəlxalq müqavilələrə, eyni zamanda dünyanın çirklənmədən global ekoloji problemlərdən ən çox əziyyət çəkən ölkələrinə toxunulmuşdur.

Açar sözlər: Ekoloji problemlər, global istiləşmə, ekoloji siyasət, ozon qatı.

Giriş. Yaşadığımız yer üzünü 4 sənaye inqilabından keçmiş, böyük bir inkişaf yolundan bu günkü vəziyyətinə gəlib çatmışdır. Və bu sənaye inqilabının dalğaları özünü hər sahədə biruzə vermiş, elm, texnologiya, iqtisadiyyat, səhiyyə inkişaf etmişdir. Ancaq sosial, iqtisadi tərəqqi artarkən, digər tərəfdən ekoloji problemlər gündəmə çıxmağa başlamışdır. İnsanların günü-gündən artan tələbləri, ehtiyacları bu gün bərpa olunması mümkün olmayan ekoloji və ətraf mühit problemlərinə yol açmışdır. Dünya əhalisinin sürətli artımı və daim yenilənən tələbləri qarşısında təbiət gücdən düşmüşdür. Ancaq insanlar hər gün daha çox qidaya, suya, enerjiyə ehtiyac duyur. İstehlakın istehsalatla keçməsi ilə artıq insanlar ətraf mühitə təsir etməyə və dəyişməyə başladılar. Əvvəllər köçəri həyat sürən, yığılıq və ovçuluqla məşğul olan insanlar, istehsal təsərrüfatına keçməklə oturaq həyata keçid etdilər və beləliklə ilk iqtisadi münasibətlər başladı. İnsanların oturaq həyata keçməsi ilə şəhərlər və dövlətlər yaranmağa başladı. Sənayeləşmə, qloballaşma, texnoloji nailiyyətlərin hər gün daha da artması, insanların həyatını asanlaşdırsa da özünü bərabər bir çox problemləri də gətirmişdir. İnsanlar bir tərəfdən dayanmadan istehsal etməklə, öz rifahlarını yaxşılaşdırmağı hədəf qoymuş, digər tərəfdən isə yaşadıkları yeri məhv etmişlər. İnsanlığın hər gün daha da müasirləşərək ilərləməsi özünü bərabər ətraf-mühit problemlərini də daha da artırmışdır. Hava kirliliyi, tullantıların ətrafa atılaraq çirkləndirilməsi, kimyəvi maddələrin istifadəsi, su hövzələrinin çirklənməsi, həddən artıq su istifadəsi, səhrələşmə, iqlim dəyişikliyi kimi problemlər ortaya çıxmağa başlamışdır. Şübhəsiz ki, ekoloji problemlərin genişlənməsində gün keçdikcə artan insan sayının da təsiri böyükdür. Ancaq ətraf-mühitin çirklənməsinin, məhvinin qarşısını almaq da insanların əlindədir. Bu gün qərb ölkələri öz ərazilərinin daha az çirkləndirən və daha az ekoloji problemlərə səbəb olan istehsalatla keçərkən, üçüncü dünya ölkələri qərbi istehlakçıların xammal ehtiyacını ödəmək üçün çirklənməni artıran iqtisadiyyata üz tutmuşlar. Həmçinin də bu ölkələrdə istifadə edilən sənaye avadanlıqlarının aşağı keyfiyyətdə olması ətraf-mühitin çirklənməsinə səbəb olur. Buna baxmayaraq kasıb ölkələrin əsas marağı öz ölkələrində iqtisadi göstəriciləri artırmaqdır.

Global ekoloji problemlərə havanın, suyun, torpağın çirklənməsi, global istiləşmə, ozon təbəqəsi, torşu yağışları, təbii ehtiyatların tükənməsi, əhalinin həddindən artıq artması, tullantıların utilizasiyası, meşələrin qırılması və biomüxtəlifliyin itirilməsi daxildir. Demək olar ki, bütün bu proseslər təbii sərvətlərdən qeyri-sabit şəkildə istifadənin nəticəsidir. Bu proseslər ətraf mühitimizə çox mənfi təsir göstərir. Əsas təsirlərdən biri sənaye və avtomobillər tərəfindən qalıq yanacaqların yandırılması

nəticəsində atmosfərə böyük miqdarda karbon qazı və digər istixana qazlarının buraxılmasıdır. Nəticə dünya miqyasında çirklənmə problemi, planetimizin temperatur dəyişkənliyi, ozon dəliyinin böyüməsi və digər iqlim dəyişiklikləri müşahidə edilir. Meşələrin itirilməsi, su hövzələrinin (göl və gölməçələrin) və onların ekosistemlərinin turşu yağışları nəticəsində zədələnməsi, təbii sərvətlərin həddən artıq istismarı, yaşayış mühitinin məhv edilməsi nəticəsində canlı növlərinin kütləvi şəkildə nəslinin kəsilməsi qlobal miqyasda ekoloji problemlər sayılır. Sürətlə böyüyən demoqrafik struktur və qloballaşma, nəzarətsiz urbanizasiya, sənayeləşmə, meşələrin qırılması və faydalı kənd təsərrüfatı torpaqlarının itirilməsi səbəbindən bir sıra ekoloji problemlərə səbəb olur. Təhlükəsiz su, pis sanitariya və gigiyena şəraiti, havanın çirklənməsi və qlobal iqlim dəyişikliyi bütün dünyada ölümlərin və xəstəlik yükünün təxminən onda birini təşkil edir. Yuxarıda qeyd olunan ekoloji problemlər səbəbindən planetimiz ciddi ekoloji böhranla üz-üzədir. Onların içərisində bu gün bəşəriyyətin ən çox narahatlıq keçirdiyi problem qlobal istiləşmə, ozon qatının deşilməsi və artmaqda olan ətraf mühit çirklənməsidir.

Günəş şüaları gün ərzində yer üzünü qızdırır. Şüaların bir hissəsi yerə dəydikdən sonra kosmosa geri qaydır. Karbon qazı, metan, su buxarı və azot oksidi kimi qazlar yerdən əks olunan bəzi infraqırmızı şüaları udur və bu şüaları yenidən yerə əks etdirir. Bu yolla onlar yer kürəsini yaşayış üçün əlverişli temperaturda saxlayırlar. Bu fenomen ki *istixana effekti*, bu qazlar (karbon, metan, azotlu oksid və su buxarı) *istixana qazları* adlanır. İstixana effekti yer üzündə həyatın davamlılığı üçün mühüm hadisədir. İstixana effekti olmasaydı, günəşdən gələn bütün şüalar asanlıqla kosmosa geri qaytarılacaq və gün ərzində isinən dəniz və quru gecələr çox tez soyuyacaqdı. Çünki bu istixana qazları bir növ istilik saxlama cihazı kimi işləyir. Bu qazlarda yığılan istilik dünyanı yaşana bilən temperaturda saxlamağa kömək edir. Ancaq, atmosferdə istixana qazlarının nəzarətsiz artması səbəbindən günəş işığı daha çox istixana qazları ilə saxlanılır və bununla da yer kürəsi isinir. Artan istixana effekti *global istiləşməyə* və iqlim dəyişikliyinə səbəb olur. *Global istiləşmə ilə əlaqədar olaraq* buzlaqlar əriyir, dəniz səviyyəsi qalxır, yer üzündə çoxlu su buxarlanır və atmosfərə qarışır, temperatur-təzyiq fərqi səbəbindən güclü küləklər baş verir. Bu da özü ilə güclü yağışlar, tufanlar və sunamilər gətirir, səhrələşməyə, qidanın və suyun keyfiyyətinin aşağı düşməsinə, meşə yanğınlarına səbəb olur.

İstixana effektinin artmasının birinci səbəbi havada karbon qazının (CO_2) nisbətinin artmasıdır. Bu artımın səbəbi yanacaqda işləyən motorlu nəqliyyat vasitələri və elektrik stansiyalarının artması, əhalinin artması və yaşıllıqların azalmasıdır. Hazırda atmosferdə karbon qazının konsentrasiyası 360 ppm-dir. Bu dəyərin 2100-cü ildə 700 ppm olduğu təxmin edilir. İqlimşünasların fikrincə, 20-21-ci əsrlər arasında yer üzündə orta temperatur artımı 0,5 dərəcə olduğu halda, 21-22-ci əsrlər arasında temperatur artımının 2 dərəcə olacağını təxmin edirlər. Bundan əlavə, bataqlıq ərazilərdə suyun miqdarının azalması və arktik bölgədə əriməsi bir çox heyvan növlərini nəslə kəsilmək təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur.

Təəssüflər olsun ki, dünyamızı məhvə aparan ekoloji problemlər bununla da bitmir. Bəşəriyyətin digər bir qorxulu yuxusu isə ozon qatının deşilməsi və ultrabənövşəyi şüaların yer səthinə təsir etməsidir. Ozon təbəqəsi atmosferin ən yuxarı hissəsində mövcud olan qaz təbəqəsidir. Günəşdən gələn ultrabənövşəyi şüaları dayandıraraq planeti qoruyur. Bu şüalar çox təhlükəlidir və ağırlı günəş yanıqları, dərinin qocalması, katarakt və ya hətta dəri xərçəngi kimi bir çox ciddi sağlamlıq problemlərinə səbəb olur.

Bəşəriyyət üçün digər bir təhlükə isə çirklənmədir. Yediyimiz qidalar, içdiyimiz su, gəzdiyimiz torpaq, nəfəs aldığımız hava daim çirklənməkdədir. Bu cür ətraf-mühitdə yaşamaq isə həyat keyfiyyətini, cəmiyyətin rifahını aşağı salır. Hər il durmadan artan sənaye tullantıları, insanların istehlak etdiyi tullantılar, təbii resursların emalı zamanı ətraf-mühitə atılan zərərli maddələr çirklənmənin əsas mənbələridir. İnsanlar təbiəti bilərəkdən çirkləndirir daha sonra isə vurduları ziyan özlərinə geri qaydır. Ətraf mühitə nə veririksə onu da alırıq. Bu gün dünyada ən çox çirklənmədən əziyyət çəkən ölkələr inkişaf etməmiş ölkələrdir (2).

Banqladeş dünyanın ən çirklənmiş ölkəsidir, orta $\text{PM}_{2.5}$ konsentrasiyası 77.10 təşkil edir. Ölkənin əsas ətraf mühiti çirkləndiriciləri hava və suyun çirklənməsi, yeraltı suların çirklənməsi, səs-küy çirklənməsidir. Dəkkə şəhəri dünyanın ən çirkləndirici şəhərlərindən biridir. Havanın çirklənməsi

baxımından Banqladeşdə hava kirliliyinin ən böyük mənbəyi bir milyon insanın işlədiyi və hər il 23 milyard kərpic istehsal edən kərpic istehsalı sənayesidir. Kərpic istehsalında istifadə olunan sobalar odun və ya kömür yandırır və kütləvi miqdarda tüstü və toz yaradır. Kərpicə artan tələbat səbəbindən, kərpic istehsalı sənayesinin yalnız daha çox böyüməsi gözlənilir ki, bu da havanın daha çox çirklənməsinə səbəb olur.

Pakistan. Dünyanın ikinci ən çirкли ölkəsi Pakistandır, orada orta hesabla PM2.5 konsentrasiyası 59.00 təşkil edir. Pəncabda AQI səviyyələri 2019-cu ilin əksər hissəsi üçün ardıcıl olaraq "yaxın qeyri-sağlam" və ya "çox qeyri-sağlam" reytinglər arasında idi və hətta 484-ə çatdı. Ağaclar, kərpic sobasının və polad dəyirmanlarının tüstüsü və zibillərin yandırılması hava kirliliyinə səbəb olur.

Hindistan, orta hesabla 51,90 PM2.5 konsentrasiyası ilə dünyanın üçüncü ən çirкли ölkəsidir. Dünyanın ən çirкли 30 şəhərindən 21-i Hindistanda yerləşir. Hindistanın və dünyanın ən çirкли şəhəri Kanpurdur, şəhərin tibb kollecində ayda 600-ə yaxın tənəffüs xəstəsi qəbul edilir. Hindistanın qeyri-sağlam çirklənmə səviyyələri nəqliyyat vasitələri, kömür və odun yanması, toz fırtınaları və meşə yanğınları kimi mənbələrdən qaynaqlanır. Hindistanın paytaxtı Dehli, Hindistanın ən pis havası ilə məşhurdur. Bu da uçuşların təxirə salınmasına, yol qəzalarına səbəb olur, məktəblər bağlanır və hətta Tac Mahalın ağ mərmər divarlarını sarı və yaşıl rəngə çevirilir. Hindistanda kənd yerləri də çirklənmədən çox təsirlənir, çünki insanlar yemək bişirmək və qızdırmaq üçün odun və peyin kimi yanacağa güvənirlər və hələ də məhsul küləşlərinin yandırılması ilə məşğul olurlar.

Monqolustan dünyanın dördüncü ən çirкли ölkəsidir. Monqolustanın orta PM2.5 konsentrasiyası 46.60-dır. Monqolustanda ən böyük çirklənmə mənbəyi kömür və odun və ya məhsul qalıqları kimi digər biokütlələrin sobalarda yandırılmasıdır. Monqolustanın paytaxtı Ulan-Batorda son on ildə respirator infeksiyalar 270% artıb və paytaxtda yaşayan uşaqların ağciyər funksiyası kənd yerlərində yaşayanlara nisbətən 40% aşağıdır. Monqolustanda ailə sağlamlıq mərkəzində müalicə alan hamilə anaların təxminən 70-90%-i havanın çirklənməsindən mənfə təsirlənir. İki günlük körpələrə pnevmoniya və ya digər tənəffüs xəstəlikləri diaqnozu qoyulur.

Əfqanıstan orta hesabla 46,50 PM2.5 səviyyəsi ilə dünyanın ən çox çirklənmiş beşinci ölkəsidir. 2017-ci ildə rəqəmlər havanın çirklənməsinin Əfqanıstandakı müharibədən daha təhlükəli olduğunu göstərir. Həmin il 26 minə yaxın insan havanın çirklənməsi ilə bağlı xəstəliklərdən, 3483 nəfər isə münəqişələr nəticəsində həyatını itirib. Əfqanıstanda içməli suyun təxminən 80%-i həmçinin az yağıntılar, yeraltı sülardan qeyri-müntəzəm istifadə və şəhərlərdə infrastrukturun qeyri-kafi olması səbəbindən çirklənir. Təmiz içməli suyun olmaması adətən qida zəhərlənməsi ilə nəticələnir.

Bəs bu ekoloji və ətraf mühit problemləri necə fərqləndirilməyə başlandı? Ölkələr bu problemlər ətrafında necə birləşdi və yaranan ekoloji problemləri həll etmək üçün nələr etdilər? hansı qanunlar qəbul edildi?

2-ci dünya müharibəsindən sonra qərb ölkələrinin iqtisadiyyatının sürətlə sənayeləşməsi, artan tələbləri ödəmək üçün təbii resursların istismarı, meşələrin qırılması, ətraf-mühitin çirklənməsinin sürətlənməsi, turşulu yağışlar, neft dağılması kimi amillər gələcəkdə baş verəcək fəlakətlərdən xəbər verirdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra aparıcı dövlətlər ictimai-siyasi asayışı bərpa etmək üçün bir araya gəldilər. 3-cü dünya dövlətlərinin bu problemlərin həllinə yönəlməsi ətraf-mühit problemlərinin global görüntü almasına səbəb oldu. 1970-ci illərdə sadəcə siyasi müzakirə kimi başlayan ətraf-mühit problemlərinə qarşı həssaslıq daha sonra siyasi hərəkata çevrilməyə başladı. Ekoloji problemlər 20-ci əsrdə daha çox fərqləndirildi və məhz bundan sonra insanlar müəyyən tədbirlər görməyə başladılar. Doğrudur insan mövcud olduğu gündən başlayaraq təbiəti dəyişdirmiş, zərər vurmuşdur. İstər bilərəkdən istərsə də bilmədən bu ziyan indi də davam etməkdədir. Ancaq insanların ətraf mühitə vurduğu ziyan heç vaxt 20-ci əsrdəki kimi böyük və acınacaqlı olmamışdır. Buna səbəb isə 20-ci əsrdə sənayeləşmənin artması və genişlənməsi ilə yaranan ekoloji problemlər, dünyanın 2 dəhşətli müharibədən keçməsi və bu müharibələrin gətirdiyi fəlakətlər, məhrumiyyətlər, 1950-ci ildən başlayaraq isə ölkələrin texnologiya və informasiya sahəsindəki imkanlardan istifadə edərək öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün silah sənayesinə investisiya qoymağa başlaması və nəticədə neft istehsalının artması ilə ətraf-mühitə dəyən zərərin artıq əhəmiyyətli dərəcədə müşahidə edilməsi idi. Buna görə də ekoloji problemlər 20-ci əsrdə dünya ictimaiyyətində daha çox səslənməyə və diqqət cəlb etməyə başladı. Ekoloji problemlər hərbi təhdidlərdən fərqli olaraq, dövlətlərin qəsdən başqa dövlətlərə zərər ver-

mədiyi, və başqa ölkələrdən qəsdən baş vermədinin istəmədiyi problemlərdir. Ətraf-mühit problemləri hərbi təhdidlərdən daha qalıcı, uzun müddətli və qorxuludur. 1970-ci ildən başlayaraq ekoloji problemlər olan iqlim dəyişikliyi, qlobal istiləşmə, bioloji müxtəlifliyin azalması, səhrələşmə, ozon təbəqəsində dəliklərin yaranması, tullantıların utilizasiyası, nüvə qəzalarının gətirdiyi fəlakətlər kimi bir çox ətraf mühit problemləri dünya ictimaiyyətində daha çox diqqət çəkməyə başladı. Siyasi arenada ddünya ölkələri bu sahədə ilk addımlarını atdılar.

Ekoloji problemlərin qarşısını atmaq üçün dünya ölkələrinin birlikdə atdığı ilk addım 1972-ci ildə keçirilən Stokholm Konfransı oldu. Ətraf Mühit Konfransı kimi tanınan bu konfrans indiki və gələcək nəsillər üçün ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılması yollarına dair beynəlxalq siyasi konsensusa nail olmaq üçün BMT Baş Assambleyası tərəfindən təşkil edilmişdir. Konfransın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu konfrans 113 ölkənin iştirakı ilə ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərinin müzakirə edildiyi ilk BMT konfransıdır” (3). Stokholm konfransından sonrakı 15 illik dövrün sonunda 1987-ci ildə Ümumi Gələcək Hesabatımız nəşr olundu. Hesabat Qro Harlem Brundtland tərəfindən Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyası üçün hazırlanmış “Ortaq Gələcəyimiz” kimi tanınır. Hesabatın ən mühüm nəticələrindən biri dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ilk dəfə istifadə olunmasıdır. 1992-ci ildə Braziliyanın Rio-de-Janeyro şəhərində və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Konfransı keçirildi. Konfransın məqsədi qlobal miqyasda ekoloji problemlərin həlli və davamlılığın təmin olunması idi. İştirakın Stokholmdakından daha çox olduğu konfransda ekoloji problemlər və davamlı inkişaf müzakirə edilmişdi. demək olar ki, Stokholmda iştirak dövlət və hökumətlər səviyyəsində tam təmin olunsa da, Rio görüşü də dövlətlərarası görüş kimi QHT-lər və digər təşkilatlar arasında baş vermiş önəmli görüşlərdən biri idi. Bu, həm də qlobal idarəçilik baxımından mühüm inkişaf sayılırdı Rio Konfransında iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin çirklənməsi və ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri üçün dövlətləri tədbir görməyə təşviq etmək məqsədi daşıyırdı. İstənilən nəticəni tam verməsə də, konfransın bəzi məqamlarda mühüm təsirləri müşahidə edildi. Məsələn, 1992-ci il Bioloji Müxtəlifliyin Qorunması Konvensiyası (Bioloji Müxtəlifliyin Mühafizəsi haqqında Konvensiyası), 1992 UNFCCC (İqlim Dəyişikliyi üzrə BMT Çərçivə Konvensiyası - Birləşmiş Millətlərin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası) və Meşələrin Mühafizəsi Prinsipləri (Meşə Prinsipləri) bu konfransda yaradılmışdır. Bundan əlavə, yoxsulluğa qarşı mübarizə, müharibə, Ətraf mühit, təhsil, enerji siyasətləri, texnologiya kimi mövzuları əhatə edən “Gündəm 21” hesabatı da bu konfransın məhsuludur. Mahiyyətə dayanıqlı inkişaf sənədi olan Gündəlik 21 Fəaliyyət Planı 21-ci əsrdə qlobal ekoloji problemlərdən bəhs edir və ekoloji problemlərlə mübarizə aparmaq üçün zəruri siyasət və tədbirləri ehtiva edir.

Monreal protokolu dünyanın ən uğurlu ekoloji sazişidir. Dünyanı günəşin zərərli şüalarından qoruyan ozon təbəqəsinin məhv olmasına qarşı 1985-ci ildə imzalanan Vyana Konvensiyasından sonra dünya ölkələri 1987-ci ildə Monrealda protokolunu imzaladılar. Ozon qatını məhv edən maddələrin qarşısının alınmasına yönəlmişdi. Monreal Protokolu BMT-yə daxil olan bütün ölkələr tərəfindən ratifikasiya edildiyi üçün dünyanın ən uğurlu beynəlxalq sazişi kimi tanınır. BMT bildirir ki, ozon təbəqəsində yaranan dəliklərlə mübarizə aparmaq üçün 197 ölkənin imzaladığı Monreal protokolu və bununla bağlı sazişlərin imzalanması nəticəsində milyonlarla mümkün dəri xərcəngi hallarının qarşısı alınıb. Ozon təbəqəsinin məhvinə səbəb olan maddələr, həmçinin də istixana effekti yaradan qazlar olduğundan, protokol iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə də mühüm töhfə verir. Alimlər bildirirlər ki, Antarktida üzərindəki ozon təbəqəsindəki dəlik daralmağa başlayır. Ölkələrin bu problemin həllində ortaq mövqeyini və həyata keçirilməsində qətiyyətini qoruyub saxlasalar, 2050-ci ilə qədər dəliyin tamamilə bağlana biləcəyi proqnozlaşdırılır.

Kioto protokolu. Dünya ölkələrini narahat edən əsas ekoloji problemlərdən biri də istixana effektinin, qlobal istiləşmənin gün keçdikcə artmasıdır. Bunun üçün 1997-ci ildə Yaponiyanın Kiota şəhərində istixana qazlarını azaltmaqla bağlı Kioto protokolu imzalandı. Bu beynəlxalq sənədin əsas məqsədi təbiəti məhvə aparan istixana qazlarının emissiyasını azaltmaq idi. Həmçinin İnkişaf etmiş sənaye ölkələrini də CO₂-nin miqdarını azaltmağa dəvət edirdi. ilkin öhdəlik dövrü 2008-2012-ci illəri əhatə etmişdi. 36 ölkə karbon emissiyasını azaltsa da 2007-2008-ci illərin maliyyə böhranı səbəbindən zərərli qazların miqdarı 32 faiz artmışdır. Bu protokolu ratifikasiya edən dövlətlər üçün maksimum karbon emissiyası səviyyələri təyin edildi. Həmin ölkələr bu öhdəliyə riayət edə bilmə-

dikdə isə Karbon krediti ticarəti haqqında istifadə edə bilərdilər.lakin buna baxmayaraq bu protoku ratifikasiya edən ölkələrin öz öhdəliklərinə tam riayət etmədiyi üçün carbon emissiyalarının miqdarı artmaqda davam edir.

Paris sazişi. 2015-ci ildə 195 dövlət tərəfindən Paris sazişi imzalandı. Bu Kioto protokolunun davamı idi və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə üçün ölkələrin qarşısına mütləq öhdəliklər qoyurdu. Bu müqaviləni imzalayan dövlətlər qlobal istiləşməni 2 dərəcə C-dən xeyli aşağıda saxlamağı öhdələrinə götürdü. Onlar həmçinin əsrin ikinci yarısında atmosfərə ixrac edilən tullantıların miqdarını balanslaşdırmaq üçün razılığa gəlməyi hədəfləyirlər. Bu ölkələr karbon emissiyalarını azaltmaq və iqlim dəyişikliyi tənzimləmək öz könüllü öhdəliklərini yaradırlar. Öhdəlik götürən dövlətlərin bu öhdəliyi milli səviyyədə ictimailəşdirməsi onları vədlərini yerinə yetirmədiyi təqdirdə məsuliyyətə cəlb etməyə imkan verir.

Nəticə. Dünya dövlətlərinin öz artan ehtiyacları üçün hər zaman təbii resurslardan, qeyri-səmərəli və plansız istifadə etməsinin ağır nəticələri bu gün tez-tez müşahidə edilən ekoloji problemlərdir. Ətraf mühit problemləri açıq şəkildə müşahidə edilməyənə qədər Dünya ictimaiyyəti bu barədə tədbir görmək haqqında düşünmürdü. Ancaq bəşəriyyəti məhvə aparan ekoloji problemlər yer üzünün keçdiyi iki ağırli müharibələrin fonunda əhəmiyyətini ilk dəfə təsdiq etdi. Və bu gün ətraf-mühit problemləri dünya siyasətinin gündəmində yer alan əsas məsələyə çevrilmişdir. Artıq inkişaf etmiş ölkələr öz ekoloji siyasətlərini daha da gücləndirmişdir. Bunu dövlətlərin ətraf-mühit problemləri ilə bağlı dünya arenasında bir araya gəlməsi, dayanıqlı ətraf-mühit üçün qəbul etdikləri əsas sənədlər sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Doç.Dr. Şafak Kaypak. "Çevrə sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalarının önemi." Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013. Sayı 31, s.17-34.
2. 2021-ci ildə dünyanın ən çirkli ölkələri.- <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-polluted-countries> [Müraciət tarixi: 07.12.2021].
3. Boudes, Philippe. "Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan və Ətraf Mühit Konfransı. Britannica ensiklopediyası. 15 sentyabr 2014-cü il.
4. Ətraf mühit problemləri - <https://www.conserve-energy-future.com/15-current-environmental-problems.php> [Müraciət tarixi: 07.12.2021].
5. Beynəlxalq ətraf mühit problemləri və həllər üçün global axtarış - https://web.ccsu.edu/faculty/kyem/GEOG433/International_Problems/INTERNATIONAL_ENVIRONMENTAL_PROBLEMS.htm [Müraciət tarixi: 07.12.2021].
6. Prof. Dr. Hülya Baykal, Dr.Tan Baykal. Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunlari // Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2008-ci il, Cilt 5, Sayı 9, s.1-17.
- 7.Ozon qatını məhv edən maddələr üzrə Monreal protokolu - https://www.state.gov.translate.google/key-topics-office-of-environmental-quality-and-transboundary-issues/the-montreal-protocol-on-substances-that-deplete-the-ozone-layer/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=az&_x_tr_hl=az&_x_tr_pto=sc [Müraciət tarixi: 07.12.2021].
8. Kyoto protoku nədir? - https://unfccc-int.translate.google/kyoto_protocol?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=az&_x_tr_hl=az&_x_tr_pto=sc [Müraciət tarixi: 07.12.2021].
9. Kyoto Protokolu - https://www.investopedia-com.translate.google/terms/k/kyoto.asp?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=az&_x_tr_hl=az&_x_tr_pto=sc [Müraciət tarixi: 07.12.2021].

ШИКАР ИБРАГИМОВ

*Доктор философии по философии, доцент
Научный сотрудник отдела международных отношений и прав человека
Института Права и прав человека НАНА*

ЛАЛА КУРБАНОВА

Академия Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СТОЯТ НА МИРОВОЙ ПОВЕСТКЕ ДНЯ

Незапланированное и неэффективное использование земных ресурсов государствами для удовлетворения постоянно растущих человеческих потребностей, бесконечные войны за мировое господство и использование природных ресурсов для нанесения ущерба природе с 20 века поднимают экологические проблемы. Экологические проблемы, такие как глобальное потепление, опустынивание, изменение климата, озоновые дыры, их причины, стадии возникновения, бедствия, вызванные индустриализацией и войнами, важность экологических проблем в мировой политике, работа, проделанная странами по преодолению этих проблем, международные соглашения, также затронули вопросы страны мира, которые больше всего страдают от глобальных экологических проблем без загрязнения.

Ключевые слова: экологическое развитие, глобальное потепление, экологическая политика, озоновый слой.

SHIKAR IBRAHIMOV

*Doctor of Philosophy in Philosophy, Associate professor,
Researcher, Department of International Relations and Human Rights
of Institute of Law and Human Rights of ANAS*

LALA GURBANOVA

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan

ENVIRONMENTAL PROBLEMS ARE ON THE WORLD AGENDA

The unplanned and inefficient use of the earth's resources by states to meet the ever-increasing human needs, the endless wars for world domination, and the use of natural resources to damage nature have raised environmental issues since the 20th century. Environmental problems such as global warming, desertification, climate change, ozone holes, their causes, stages of emergence, disasters caused by industrialization and wars, the importance of environmental problems in world politics, the work done by countries to overcome these problems, international agreements, also touched on the countries of the world that suffer the most from global environmental problems without pollution.

Keywords: Environmental development, global warming, environmental policy, ozone layer.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 07 dekabr 2021-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 dekabr 2021-ci il.

Rəyçilər: s.ü.f.d. Cahangir Cahangirov, t.e.d. Qabil Əliyev.